

ภูมิปัญญาพื้นบ้าน¹

▶ อุทัย คุลยเกษม²

1. เกริ่น

ในรอบทศวรรษที่ผ่านมา ความตื่นตัวเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นได้เกิดขึ้นอย่างมากมายทั้งในแวดวงองค์กรพัฒนาเอกชน (NGO) และชุมชนวิชาการ การประชุมอภิปรายตลอดจนการเขียนบทความ การศึกษาวิจัยในเรื่องนี้ได้กระทำกันอย่างกว้างขวางพอสมควร ซึ่งก็เป็นสิ่งที่น่าพอใจสำหรับผู้ที่มีความหวัง-ไขว่คว้าภูมิปัญญาท้องถิ่นกำลังสูญหายไปท่ามกลางองค์ความรู้สมัยใหม่ ทั้งที่ถูกสร้างขึ้นใหม่และที่ “นำเข้า” มาจากต่างประเทศ แม้กระนั้นก็ตามการศึกษาวิจัยตลอดจนการประชุมสัมมนาเกี่ยวกับเรื่องนี้ก็เป็นเพียงความพยายามที่จะรวบรวมเอาภูมิปัญญาเหล่านั้นมาใช้หรือพัฒนาให้สามารถปรับใช้ได้กับยุคสมัยที่เปลี่ยนไป

2. จุดเปลี่ยนของระบบคิดและรากฐานของภูมิปัญญา

เรื่องของภูมิปัญญา (WISDOM) เป็นเรื่องของระบบคิดเกี่ยวกับโลกและสรรพสิ่งทั้งหลายในโลก รวมทั้งความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ นอกจากนี้ยังเกี่ยวกับทัศนะในการมองถึงธรรมชาติของมนุษย์ (nature of man) และการเกิดขึ้นของสรรพสิ่งต่าง ๆ (How changes occur) สมาชิกของสังคมใดที่มีทัศนะเกี่ยวกับเรื่องเหล่านี้ต่างกัน รากฐานของภูมิปัญญาที่ย่อมจะแตกต่างกันด้วย ทัศนะและระบบคิดเกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ถูกควบคุมและหล่อหลอมจากความเชื่อทาง

ศาสนา และความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ จากการปะทะสังสรรค์กับสภาพแวดล้อมที่มนุษย์ดำรงชีวิตอยู่ เพราะฉะนั้นเราจึงสังเกตเห็นได้ว่าระบบคิดและโลกทัศน์ของสมาชิกในสังคมหนึ่ง ๆ จะเปลี่ยนแปลงไปเมื่อสภาพแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไป และพลังขององค์กรทางสังคมที่ช่วยเหลือหลอมหย่อนลงไปตามเงื่อนไขของกาลเวลาและองค์ประกอบอื่น ๆ

ระบบคิดนี้เองเป็นแกนกลางของสิ่งที่เรียกว่าวัฒนธรรมของสังคมนั้น ๆ การที่แต่ละสังคมมีวัฒนธรรมแตกต่างกันก็เพราะว่าสมาชิกของแต่ละสังคมมีระบบคิดที่แตกต่างกันนั่นเองเป็นประการสำคัญ อย่างไรก็ตามระบบคิดอันเป็นรากฐานของภูมิปัญญาในแต่ละสังคมนั้น เปลี่ยนแปลงได้ด้วยเหตุและปัจจัยที่เข้ามาหนุนเนื่อง ประเด็นสำคัญมีได้อยู่ที่ว่าระบบคิดเปลี่ยนแปลงได้หรือไม่ แต่อยู่ที่ว่าการเปลี่ยนระบบคิดอันเป็นรากฐานของภูมิปัญญาในสังคมนั้นเกิดมาจากอะไร และการเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นการเปลี่ยนแปลงในลักษณะ “เติบโต” (GROWTH) ของระบบคิดแบบเดิม หรือเป็นการเปลี่ยนแปลงที่อยู่ในลักษณะนำเอาระบบคิดอย่างใหม่เข้ามา “แทนที่” (REPLACEMENT) ระบบคิดแบบดั้งเดิม ประเด็นเหล่านี้เป็นประเด็นที่มีความสำคัญมากในการพูดถึงภูมิปัญญาพื้นบ้าน

สังคมไทยในอดีตมีความหลากหลายทางวัฒนธรรม แม้จะเรียกรวม ๆ ว่า วัฒนธรรมสยาม หรือวัฒนธรรมไทย ในทุกภูมิภาคของสังคมไทยต่างก็มีวัฒนธรรมท้องถิ่นของตนเอง ระบบคิดที่เป็นแกนของ

¹ เอกสารประกอบการสัมมนาโครงการสัมมนา เรื่อง ความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ในภาคใต้ วันที่ 8-9 พฤษภาคม 2538 ณ สถาบันเหล็กและวิศวกรรม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี

² ผู้อำนวยการโครงการมูลนิธิสฤตศรี-สุฤษดีวงศ์

วัฒนธรรมท้องถิ่นเหล่านี้ หลายอย่างก็มีลักษณะคล้ายๆ กัน แต่บางอย่างก็แตกต่างกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบต่าง ๆ ที่อยู่ในท้องถิ่นนั้น เช่น ศาสนา และสภาพแวดล้อม ธรรมชาติ คนที่ยอมรับนับถือศาสนาพุทธก็ย่อมมีโลกทัศน์ ในบางเรื่องแตกต่างจากคนที่ยอมรับนับถือศาสนาอิสลาม และยอมรับนับถือศาสนาพราหมณ์หรือศาสนาอื่น ๆ เป็นต้น

ความหลากหลายของระบบคิดหรือความหลากหลายทางวัฒนธรรมเป็นสิ่งปกติ เป็นธรรมชาติ ลองจินตนาการดูถ้าหากว่าในโลกนี้มีแต่แมวหรือเสืออย่างเดียว และป่าไม่มีแต่ต้นไม้สักอย่างเดียว โลกจะสวยสดงดงามได้อย่างไร และเชื่อว่ารากฐานความคิดแบบเดิมของสังคมไทยที่สำคัญมีอยู่ 2 ประการ คือ ระบบความคิดที่เชื่อว่าเป็นโลกนี้มีความหลากหลายและความหลากหลายเป็นสิ่งปกติในธรรมชาติ คำว่า เป็นปกติ แปลว่า มีความสมดุล เพราะฉะนั้นอะไรก็ตามที่ไม่มีมีความหลากหลายก็ไม่เป็นธรรมชาติ และไม่เป็นปกติหรือไม่มีสมดุล

คนที่นับถือพุทธศาสนาก็มองว่า มนุษย์กับธรรมชาติมีความเกี่ยวพันกัน พึ่งพาอาศัยกัน มีความเป็นมิตรกัน ไม่เบียดเบียนกัน การปฏิบัติต่อธรรมชาติของมนุษย์ก็กระทำด้วยความเมตตา และด้วยความกตัญญู คนที่นับถือศาสนาอื่น ๆ เช่น ศาสนาพราหมณ์ก็มองว่าในโลกนี้มีสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติคอยควบคุมวิถีชีวิตของมนุษย์อยู่ และเชื่อว่าธรรมชาติมีอำนาจเหนือมนุษย์ คนที่นับถือศาสนาอิสลามก็เชื่อว่าองค์พระอัลลาห์ทรงสร้างและบันดาลสิ่งต่าง ๆ ให้กับมวลมนุษย์ ดังนี้ เป็นต้น

ในยุคสมัยที่อิทธิพลของศาสนายังมีมากพอ สภาพแวดล้อมไม่เปลี่ยนแปลงมากนัก การเข้ามาแทรกแซงของรัฐและของต่างด้าวไม่มากนัก ระบบคิดของคนในสังคมไทยก็ถูกควบคุมด้วยความเชื่อและความเข้าใจในด้วความรู้ที่ได้มาจากศาสนา และการสัมผัสความจริงดังกล่าวแล้ว ภูมิปัญญาท้องถิ่นก็ดำรงอยู่ได้ เพราะผู้คน

สามารถนำเอาภูมิปัญญาที่มีอยู่มาประยุกต์ใช้กับการดำเนินชีวิตได้อย่างสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมนั้น ๆ

ต่อมาการเปลี่ยนแปลงรากฐานของภูมิปัญญาที่เกิดขึ้น เมื่อประเทศไทยรับเอาคติเรื่องการพัฒนาเข้ามาสู่ประเทศไทยตั้งแต่ปี 2398 เป็นต้นมา และกระแสเรื่องการพัฒนาได้รับการส่งเสริมอย่างแข็งขันในต้นปี 2500 อีกครั้งหนึ่ง ตั้งแต่นั้นมาการเปลี่ยนแปลงระบบคิดและรากฐานของภูมิปัญญาไทยเริ่มเปลี่ยนอย่างมาก และส่งผลกระทบต่อถึงการเปลี่ยนแปลงระบบคิดและรากฐานภูมิปัญญาพื้นบ้านด้วยอย่างชัดเจน

การเปลี่ยนแปลงระบบคิดและรากฐานของภูมิปัญญาที่เกิดขึ้นในช่วงนี้ เป็นการเปลี่ยนแปลงในลักษณะที่นำเอารากฐานภูมิปัญญาจากสังคมอื่น เข้ามาแทนที่รากฐานภูมิปัญญาของไทยที่มีอยู่ก่อน มิใช่เป็นการเปลี่ยนที่เกิดขึ้นจากการปรับเปลี่ยนและพัฒนาขึ้นมาจากรากฐานภูมิปัญญาของเราเอง การเปลี่ยนแปลงระบบคิดแบบ “นำเข้า” จากสังคมอื่นมาปลูกฝังลงในสังคมไทยโดยผ่านกลไกต่าง ๆ ของรัฐ เช่น ระบบการศึกษา ระบบสื่อสารมวลชน และการจัดทำโครงการ “พัฒนา” ต่าง ๆ ของรัฐ ซึ่งมีอำนาจในการสร้างระบบคิดใหม่อย่างมหาศาลนั้น ได้ทำลายรากฐานภูมิปัญญาแบบดั้งเดิมของไทยให้สูญหายไปอย่างรวดเร็ว

การรับเอาคติเรื่องการพัฒนา ซึ่งรวมถึงการทำให้เป็นเมือง (URBANIZATION) ด้วยนั้น นับเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญในเรื่องระบบคิดของคนไทยในยุคปัจจุบัน

ถึงแม้ว่าการลอกเลียนหรือหยิบบ้างมาความรู้และแนวความคิดที่เกิดจากบริบททางวัฒนธรรมที่ต่างกัน จะมิใช่เป็นสิ่งที่ไร้ประโยชน์เสียทีเดียว แต่การที่เราไม่สามารถสร้างองค์ความรู้ขึ้นมาจากพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมของเราเองขึ้นมาได้และขณะเดียวกันก็ได้ละทิ้งรากฐานภูมิปัญญาดั้งเดิมที่สั่งสมมานับร้อยนับพันปีนั้น ย่อมเป็นการสร้างหายนะภัยให้กับสังคมของเราอย่างปราศจาก

ข้อสงสัยใด ๆ

เพราะฉะนั้นการที่มีกระแสเคลื่อนไหวจากส่วนเล็ก ๆ ภายในสังคมไทยให้หันมาสนใจกับภูมิปัญญาพื้นบ้าน จึงเป็นเรื่องที่ควรแก่การสนับสนุน แต่ความสนใจอย่างฉาบฉวยคงไม่พอ เราจะต้องทำความเข้าใจในเรื่องนี้อย่างชัดเจน จะต้องช่วยให้คนส่วนใหญ่ในสังคมเห็นว่าการที่มีการเปลี่ยนแปลงของระบบคิด ระบบคุณค่าและรากฐานทางภูมิปัญญาในสังคมไทย ด้วยการนำเอาระบบคิดจากสังคมอื่นเข้ามาแทนที่ระบบคิดและรากฐานทางภูมิปัญญาของเรา นั้น ได้ก่อให้เกิดความเสียหายแก่สังคมไทยอย่างมหาศาล เพราะระบบคิดแบบใหม่ที่ “นำเข้า” มาและรับการปลูกฝังลงบนแผ่นดินไทยนั้นทำให้คนไทยตกเป็นทาสทางปัญญาของคนในสังคมอื่นอย่างถอนตัวแทบไม่ขึ้น ถ้าหากเราตกเป็นทาสทางปัญญาคนอื่นเนิ่นนานออกไป สังคมไทยจะเหลืออะไรไว้ให้กับลูกหลานไทยเล่า อีกประการหนึ่งใครจะขอตั้งข้อสังเกตว่า แม้อีกความรู้ที่ลอกเลียนและหยิบยืมมาจากวัฒนธรรมอื่นนั้น ถึงแม้จะช่วยแก้ปัญหามาบางอย่างได้ แต่ก็ไม่สามารถจะแก้ปัญหาให้กับคนส่วนใหญ่ในสังคมของเราได้ เพราะมีคนจำนวนน้อยเท่านั้นที่มีโอกาสเข้าถึงองค์ความรู้ดังกล่าว และที่สำคัญยิ่งกว่านั้นก็คือ การนำเอาองค์ความรู้ที่ตั้งอยู่บนรากฐานภูมิปัญญาที่ขาดความกตัญญูและขาดความเมตตาต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมาประยุกต์ใช้นั้น ย่อมจะก่อให้เกิดการทำลายยิ่งกว่าการสร้างสรรค์ เพราะเมื่อองค์ความรู้ที่นำมาใช้นั้นตั้งอยู่บนพื้นฐานที่ขาดความเมตตา และขาดความกตัญญูต่อธรรมชาติเสียแล้ว การนำเอาความรู้นั้นมาใช้แก้ปัญหากับมนุษย์ จะหวังให้การแก้ปัญหานั้นมีความเมตตาและความกตัญญูกับเพื่อนมนุษย์ด้วยกันได้อย่างไร จะมีก็แต่การนำเอาองค์ความรู้นั้นมาแสวงหาผลประโยชน์ให้แก่ตนเองและหมู่คณะด้วยการเอาเปรียบเพื่อนมนุษย์เท่านั้น

ถ้าหากสังคมเรายังไม่เห็นถึงประเด็นนี้ การพูดถึงภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือภูมิปัญญาพื้นบ้านอย่างดีก็เป็นเพียง

คำพูดปลอบประโลมใจ ซึ่งหาความหมายที่แท้จริงอะไรมิได้ กระแสของการผลักดันเพื่อให้เกิดมรรคผลที่แท้จริงคือการฟื้นฟูและปรับเปลี่ยนภูมิปัญญาพื้นบ้านนั้น เราจะต้องจับประเด็นหลักให้ได้ นั่นคือการที่ระบบคิดและรากฐานทางภูมิปัญญาเปลี่ยนไปด้วยกลไกต่าง ๆ ของรัฐ โดยที่คนจำนวนมากไม่รู้ตัวด้วยซ้ำ และเราเองก็เป็นเหยื่อของกระบวนการเปลี่ยนแปลงรากฐานทางภูมิปัญญาดังกล่าวนั้นด้วย

เพื่อที่จะให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงระบบคิดและการเปลี่ยนแปลงรากฐานทางภูมิปัญญาในสังคมไทยในรอบ 5-6 ทศวรรษที่ผ่านมาจะยกตัวอย่างให้พิจารณาสัก 3 ตัวอย่าง ดังนี้

ตัวอย่างที่ 1 เรื่อง ป่า

เมื่อประเทศไทยรับเอาความคิดเรื่องการพัฒนาเข้ามาเป็นอุดมการณ์ของรัฐในการบริหารประเทศในทศวรรษ 2500 กระแสความคิดถูกสร้างขึ้นให้คนไทยเริ่มรู้สึกว่ “ป่า” เป็นเครื่องหมายแห่งความกล้าหาญและป่ามีความหมายว่า “เถื่อน” หรือ ไม่วิไล การพัฒนาระบบใหม่ซึ่งมีรากเหง้าจากการปฏิวัติอุตสาหกรรม มีระบบคิดที่ว่าธรรมชาติเป็นสินค้าที่สามารถซื้อขายในตลาดได้ ธรรมชาติมีคุณค่าทางเศรษฐกิจและควรจะต้องถูกตัดลงไปใช้ประโยชน์ของมนุษย์ให้มากที่สุด และมองว่าสังคมทุกวันนี้เป็นสังคมของมนุษย์เท่านั้น และโดยที่มนุษย์เป็นสิ่งประเสริฐสุด มนุษย์จึงเป็นเจ้าของพื้นที่แห่งนี้ มนุษย์มีอำนาจเหนือทุกสิ่งทุกอย่างที่มีอยู่ในโลก และมองว่าการพัฒนาหมายถึง ความนั่งตั้ง ฟุ้งเฟ้อ มีวัตถุโภคทรัพย์มากขึ้นเรื่อย ๆ แนวคิดดังกล่าวนี้ได้เน้นอิทธิพลกำหนดการกระทำของมนุษย์ทุกอย่าง ธรรมชาติได้สั่งสมทรัพย์สมบัติเอาไว้นับพันนับหมื่นปี ในที่สุดมนุษย์ใช้เทคโนโลยีเป็นกุญแจไปเอาทรัพย์สมบัติเหล่านั้นได้ ดังนั้นความนั่งตั้งทุกวันนี้จึงเป็นผลจากการที่เราสังหารเงินงำธรรมชาติ เพราะฉะนั้นป่าจำนวนมากจะถูกโค่นล้มทำลายเพื่อสร้างป่า

คอนกรีตขึ้นแทน ภูเขาถูกแล้วถูกเล่าถูกระเบิดเป็นหินย่อย เพื่อนำมาสร้างตึกสูงกลางใจเมือง กลายเป็นแหล่งทำธุรกิจ การค้า ดินไม้ถูกนำมาทำเป็นไม้แปรรูป เป็นต้น วิธีคิดอย่างใหม่นี้สะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนว่ามนุษย์แยกจากธรรมชาติ มนุษย์อยู่ในฐานะที่จะควบคุม ครอบครอง และจัดการกับธรรมชาติ เอาธรรมชาติมาจัดสรร**รับใช้สนอง**ความต้องการของมนุษย์ คือเอาทรัพยากรจาก**ธรรมชาติมา**ผลิตเป็นวัตถุดิบบำรุงบำเรอความสุขทางเนื้อหนังของมนุษย์ ด้วยเหตุนี้ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ จึงเป็นแบบเป็นปรปักษ์ต่อกัน มนุษย์ไม่จำเป็นต้องเอื้ออาทรต่อธรรมชาติ ไม่จำเป็นต้องมีเมตตา หรือมีความกตัญญูต่อธรรมชาติ หรือแม้แต่เพื่อนมนุษย์ด้วยกัน

รากฐานของภูมิปัญญาในลักษณะนี้ มีต้นเค้ามาจากตะวันตก เริ่มมาแต่ Socrates เลยทีเดียว เพราะ Socrates บอกว่าสัตว์ทั้งหลายถูกสร้างขึ้นมาจากเพื่อประโยชน์แก่มนุษย์ Aristotle ในหนังสือชื่อ Politics ก็ได้บอกไว้ว่าธรรมชาติสร้างสัตว์ขึ้นมา**ก็เพื่อประโยชน์ของมนุษย์เช่นเดียวกัน** จนมาถึง Christian Bible ซึ่งมีคำภีร์ใน Genesis ที่รับมาจากอียิปต์บอกว่า **พระเจ้าได้สร้างสัตว์เดรัจฉาน พืชพันธุ์ธัญญาหาร และทุกสิ่ง**ที่เคลื่อนไหวอยู่บนพื้นโลก เพื่อประโยชน์แก่มนุษย์ เพื่อเป็นอาหารแก่มนุษย์ ให้มนุษย์มี dominion คือมีอำนาจครอบครอง จนกระทั่งมาถึง Descartes ซึ่งเป็นนักปรัชญาที่ยิ่งใหญ่ และเป็น**ผู้ที่**มีอิทธิพลกับวิชาวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ มาก ก็ได้พูดว่า จุดมุ่งหมายของวิทยาศาสตร์นั้นก็เพื่อ**ให้มนุษย์นี้สามารถเอาความรู้ที่เพิ่มขึ้นมาใช้เพื่อทำให้ตนเองเป็นเจ้านายครองธรรมชาติ**

ต่อมา Francis Bacon ซึ่งเป็นกวีผู้ยิ่งใหญ่ชาวอังกฤษ ก็บอกว่า**เมื่อเรารู้จักธรรมชาติแล้ว ธรรมชาติ นั้นก็จะถูกครอบครอง** เราจะได้เป็นเจ้านายจัดการเอา**ธรรมชาติมาใช้สนองความต้องการ** เป็นบริการแก่มนุษย์

ส่วน Immanuel Kant นักปรัชญาอีกคนหนึ่ง ไปไกลถึงขนาดที่สอนว่า มนุษย์นั้นสามารถจัดการกับ

ธรรมชาติโดยไม่ต้องมีความรับผิดชอบในทางจริยธรรมเลยด้วยซ้ำ

Sigmund Freud ซึ่งเป็นนักจิตวิเคราะห์คนสำคัญ ก็บอกทำนองเดียวกันว่า อุดมคติของมนุษย์ก็คือการที่จะเข้ารุกล้ำโจมตีธรรมชาติ บังคับธรรมชาติให้เชื่อฟังเจตจำนง**ของมนุษย์**ภายใต้การนำของวิทยาศาสตร์

แม้แต่นักคิดฝ่ายสังคมนิยมก็คิดแบบเดียวกัน กือนักประวัติศาสตร์ชาวรัสเซียชื่อ M. N. Pokrovskiy ได้เขียนไว้ว่า เมื่อวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีบรรลุถึงความสมบูรณ์พร้อมแล้ว ธรรมชาติจะกลายเป็นเหมือนกับขี้ผึ้งอันอ่อนเหลวอยู่ในมือของมนุษย์ที่เขาสามารถจะปั้นให้มันเป็นรูปอะไรก็ได้ตามใจปรารถนา ในปัจจุบันนี้ นักคิดตะวันตกหลายคนก็เริ่มยอมรับข้อเท็จจริงดังกล่าวนี้แล้ว ดังที่รองประธานาธิบดีของสหรัฐอเมริกาคนปัจจุบันที่ชื่อ Al Gore ได้เขียนไว้ในหนังสือชื่อ Earth in the Balance ว่า

It is true that our civilization is built on the premise that we can use nature for our own ends without regard to the impact we have on it.

นอกจากนี้แนวคิดที่ว่าป่าคือต้นไม้จำนวนหลาย ๆ ต้น ก็เป็นความคิดแบบตะวันตก เพราะฉะนั้นการตัดไม้ก็ไม่จำเป็นต้องวิตกกังวลอะไร ทั้งนี้เพราะเมื่อโค่นแล้วก็สามารถปลูกขึ้นใหม่ทดแทนได้ เช่น ความคิดเรื่องการทำสวนป่า เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ เมื่อมีการเสนอให้สร้างเขื่อนขนาดใหญ่ และต้องตัดไม้ทำลายป่าจำนวนมากนั้น จะมีผู้ที่รับเอาความคิดที่ตั้งอยู่บนรากฐานภูมิปัญญาของตะวันตกก็จะรู้สึกว่าจะไม่น่าจะมีปัญหาอะไร เพราะสามารถปลูกป่าทดแทนได้ในสถานที่อื่น ดังจะเห็นได้จากกรณีการเสนอสร้างเขื่อนแก่งกรุงที่สุราษฎร์ธานี และการเสนอสร้างเขื่อนแก่งเสือเต้นที่จังหวัดแพร่ ก็ล้วนแต่สะท้อนให้เห็นว่าระบบคิดของคนไทยจำนวนมากได้เปลี่ยนจากรากฐาน

ภูมิปัญญาเดิมไปแล้ว

เพราะระบบคิดแบบเดิมของไทยเรานั้นไม่ว่าจะตั้งอยู่บนรากฐานของศาสนาพุทธ หรือจากความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ หรือจากความเชื่อในเรื่องภูตผีปีศาจก็ตาม เป็นระบบคิดที่เน้นให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติแวดล้อมแบบเป็นมิตรและอย่างเสมอภาคกัน ไม่ใช่ให้ความสำคัญอย่างเป็นศัตรูหรืออย่างเป็นปรปักษ์ หรือแบบข่มเหงเอาเปรียบธรรมชาติ และเป็นระบบคิดที่เห็นว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ มีลักษณะพึ่งพาอาศัยกัน เมื่อรากฐานของระบบคิดอยู่ในลักษณะนี้ พฤติกรรมของมนุษย์ที่มีต่อธรรมชาติและต่อมนุษย์ด้วยกัน ก็เป็นไปอย่างเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ไม่มีการทำลายล้างกันเพื่อผลประโยชน์ของกลุ่มหนึ่งกลุ่มใด การแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกระทำไปในลักษณะที่มีความเมตตาและมีความกตัญญูต่อธรรมชาติและต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน

นอกจากนี้ความคิดเกี่ยวกับป่าแบบดั้งเดิมของเราก็เห็นว่า ป่านั้นมีความหลากหลายทางชีวภาพ เพราะป่าในเมืองไทยเป็นป่าเขตร้อนที่เรียกว่า rain forest หรือ tropical forest ซึ่งมีอยู่ประมาณ 7% ของโลก เพราะฉะนั้นในป่าจึงมีทั้งต้นไม้ มีเถาวัลย์ มีไม้เลื้อยไม้ใหญ่ มีสัตว์ป่า มีแมลง เป็นต้น ในทัศนะดั้งเดิมของเราป่าธรรมชาติไม่ใช่เป็นเพียงที่รวมของพันธุ์ไม้ต่าง ๆ เท่านั้น แต่ประกอบกันขึ้นเป็นระบบนิเวศวิทยา และสภาพแวดล้อมที่มีความสัมพันธ์กันเป็นวงจรที่มีชีวิต ป่าไม้สัมพันธ์กับบรรยากาศก่อเกิดเป็นอิทธิพลต่อภูมิอากาศและต่อดินในการเก็บสวงวนความชุ่มชื้นและความอุดมสมบูรณ์ที่ได้จากการทับถมของใบไม้จนกลายเป็นปุ๋ยของดิน ในขณะที่ดินก็คอบสนองด้วยการเป็นที่อยู่อาศัยให้แก่สัตว์และพันธุ์ไม้หลายชนิด กลายเป็นวงจรชีวิตที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน การที่ฐานความคิดเกี่ยวกับป่าของเราเห็นว่าป่ามีลักษณะหลากหลายทางชีวภาพ การโค่นไม้เพื่อนำมาใช้ประโยชน์ก็กระทำด้วยความจำเป็น กระทำด้วยความระมัดระวัง โดยไม่ทำลายพืชพันธุ์และสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ

ลงในขณะเดียวกัน กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ การตัดไม้ นั้นแม้จะมีการกระทำกัน แต่ไม่เป็นการทำลายความหลากหลายทางชีวภาพที่มีอยู่ในป่า นั้น การนำเอาต้นไม้และพืชพันธุ์ธัญญาหารมาใช้ในด้านต่าง ๆ ก็กระทำอย่างถ้อยที่ถ้อยอาศัยซึ่งกันและกันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ดังคำของพ่อเฒ่าชาวเขาเผ่าปกากญอ แห่งบ้านแม่หลด ต.ท่าผา อ.แม่แจ่ม จ.เชียงใหม่ ที่ว่า “ชาวกระเหรี่ยงทุกคนมีสุภายิตประจำใจว่ากินป่าก็ต้องรักษาป่า กินน้ำก็ต้องรักษาน้ำ เพราะฉะนั้นการไม่มีป่าเราก็อยู่ไม่ได้ บรรพบุรุษของเราปฏิบัติสืบต่อกันมาว่าเราต้องเคารพในธรรมชาติ”

การที่ชาวกระเหรี่ยงยังมีสุภายิตประจำใจดังกล่าวนี้ อยู่ ก็เพราะว่าชุมชนของเขายังไม่ถูกลบโทษกลไกรัฐและสื่อมวลชนทะเลาะงเข้าทำลายรากฐานของระบบคิดจนถึงขั้นที่ทำให้เกิดการสูญหายไปนั่นเอง

มีชุมชนไทยในพื้นที่ราบอีกที่ชุมชนกันแล้วที่ยังไม่ถูกทำลายรากฐานทางภูมิปัญญาดั้งเดิม เชื่อว่าคงมีอยู่บ้างแม้จะล้ามากแล้วก็ตาม ภารกิจของเราที่จะต้องหาทางให้รากฐานของระบบคิดแบบเดิมได้รับการฟื้นฟูและพัฒนาขึ้นมาให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วให้ได้

ตัวอย่างที่ 2 ผักพื้นบ้าน

ข้อมูลจากคำรับสายเยาวชนภา ค้าราปรุงอาหารไทยเขียนโดย มล. ติว ชลมารคพิจารย์ กล่าวไว้ว่าผักไทยนั้นเดิมมีอยู่ 255 ชนิด ส่วนข้อมูลจากกองพฤกษศาสตร์ กรมวิชาการเกษตรพบว่าผักที่นำมาใช้กินเป็นอาหารนั้น ในภาคเหนือมีถึง 120 ชนิด ภาคอีสานมี 130 ชนิด ภาคใต้มีถึง 158 ชนิด จากการสำรวจของนักพฤกษศาสตร์ โบราณคดีจากประเทศสวิสเซอร์แลนด์ (Christiane Jacquat และ Gianni Bertossa) พบว่าในประเทศไทยมีผักพื้นบ้านถึง 240 ชนิด ผักพื้นบ้านเหล่านี้มีความสัมพันธ์กับชีวิตของชาวบ้านมาตั้งแต่อดีต พืชผักเหล่านี้มิได้เป็นเพียงนำมาเป็นอาหารของมนุษย์ แต่เข้ามาเกี่ยวข้องกับเรื่องต่าง ๆ ในชีวิตของคนเราหลายด้าน เช่น ด้าน

ประโยชน์ใช้สอย ด้านรักษาโรค ด้านประเพณี พิธีกรรมความเชื่อ เป็นต้น

แต่ในยุคปัจจุบันนี้ผักพื้นบ้านหลายชนิดลดปริมาณลง เพราะแหล่งที่อยู่ของพืชผักเหล่านี้ลดน้อยลง และพืชผักบางชนิดก็สูญหายไปจากพื้นที่โดยที่หลายคนไม่รู้ด้วยซ้ำ

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับผักพื้นบ้านก็เป็นผลมาจากการเปลี่ยนระบบคิดและรากฐานภูมิปัญญาของคนเรานั้นเอง รากฐานทางภูมิปัญญาที่ว่านั่นก็คือ การแยกส่วนระหว่างคำว่าอาหารและยาประการหนึ่ง ในภูมิปัญญาดั้งเดิมของไทยเรานั้นอาหารกับยาเป็นสิ่งเดียวกันกินอาหารก็คือกินยานั่นเอง ในภาวะที่ร่างกายปกติการกินอาหารก็ไม่ปกติการกินอาหารก็คือการกินยาบรรเทาอาการเจ็บป่วยนั่นเอง ในขณะที่เดียวกันโลกทัศน์ของเราต่ออาการเจ็บป่วยก็ต่างไปจากภูมิปัญญาสมัยใหม่ซึ่งมีวิธียาแก้ปวดใช้ของมนุษย์แบบแยกส่วน ด้วยเหตุนี้การกินอาหารกับการกินยาจึงแยกกัน เมื่อรากฐานทางปัญญาที่เห็นว่าอาหารกับยาแยกกัน การปลูกพืชผักเพื่อเป็นอาหารก็ย่อมเปลี่ยนไปจากการกินขอดหมุย ขอดมะม่วงหิมพานต์และขอดผักหวานเราก็หันมากินกะหล่ำปลี กินบร็อกเคอรี่ และแอสพาราทักเซน หรือไมก็กินอาหารกระป๋องสำเร็จรูปแทน และที่สำคัญว่านั่นก็คือเมื่อเราเปลี่ยนวิถีคิด เปลี่ยนวิถีกิน การปลูกพืชผักทั้งหลายก็เปลี่ยนไปจากการปล่อยให้พืชผักขึ้นบ้านแซมตามป่าหรือตามสวน เราก็จัดการถางและทำลายไป และเอาดินแปลงใหญ่ ๆ มาปลูกผักสมัยใหม่แทนที่ร้ายหนักเข้าไปกว่านั้นก็คือการเปลี่ยนแปลงพืชผักที่มีได้สอดคล้องกับระบบนิเวศ ทำให้เกิดปัญหาแมลงและโรคพืชนานาชนิดจนต้องให้ทั้งปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงที่เป็นพิษต่อร่างกายของเราอีกต่างหาก ทั้งนี้โดยมิต้องเอ่ยว่าคนเรายังทำลายทั้งป่าและพืชผักพื้นบ้านเพื่อจะได้ที่ดินผืนใหญ่มาทำสนามกอล์ฟและสร้างรีสอร์ทหรือสร้างบ้านจัดสรร การกระทำของมนุษย์ในลักษณะนี้เป็นการทำลาย

ภูมิปัญญาดั้งเดิมอย่างเห็นได้ชัด ดังคำกล่าวของผู้เฒ่าทางเหนือคนหนึ่งที่ว่า "เพียงถางป่าให้เป็นหญ้า ก็เหมือนกับทำป่าช้าให้ลูกหลาน" นั่นแล

ตัวอย่างที่ 3 การเปลี่ยนความหมายของระบบคุณค่า

เมื่อรากฐานทางภูมิปัญญาเปลี่ยนแปลง ระบบคุณค่าและความหมายของระบบคุณค่าหลาย ๆ อย่าง ก็ย่อมเปลี่ยนแปลงไปด้วย ในที่นี้จะยกเป็นตัวอย่างให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงความหมายของระบบคุณค่าเพียงตัวอย่างเดียว เพื่อให้เห็นถึงประเด็นนี้ชัดเจนขึ้น ความหมายของระบบคุณค่าที่ว่านี้ ก็คือความหมายของระบบคุณค่าที่คนไทยมีต่อสิ่งที่นำมาใช้สอยในชีวิตประจำวันชนิดต่าง ๆ

ในยุคสมัยที่ความหมายของระบบคุณค่ายังไม่เปลี่ยนแปลงด้วยการนำเอาความหมายของระบบคุณค่าอย่างใหม่เข้ามาแทนที่ คนไทยให้ความหมายกับสิ่งของที่นำมาใช้สอย ในลักษณะที่เป็นอรรถประโยชน์ที่ตอบสนองต่อความจำเป็นของการดำเนินชีวิตโดยตรงไปตรงมา เช่นพาหนะ ก็มีความหมายเพียงสิ่งที่จะนำเราจากจุดหนึ่งไปยังอีกจุดหนึ่ง เพราะเราจะมอง ช้าง ม้า วัว ควาย รถจักรยาน รถยนต์ หรือพาหนะชนิดอื่น ๆ ในความหมายเดียวกัน จะแตกต่างกันก็เพียงว่าพาหนะแต่ละชนิดมีความเหมาะสมในกาลและเทศะที่ต่างกัน เช่น ม้าอาจจะมีความเร็วมากกว่าช้าง รถยนต์มีความเร็วมากกว่ารถจักรยานในการเดินทางของเรา หรือช้างสามารถบรรทุกสิ่งของได้มากกว่าม้า และรถจักรยานอาจจะใช้เดินทางไปในสถานที่คับแคบได้ดีกว่ารถยนต์ เป็นต้น หรือเสื้อผ้าที่ใช้สวมใส่เราก็มีมองในลักษณะที่ว่ามันเป็นสิ่งที่จะช่วยทำให้ร่างกายอบอุ่นและไม่อดุแดดแดดแก่ผู้พบเห็น หรือมองว่าเป็นเครื่องบ่งบอกเวลาให้แก่เรา เพื่อจะได้รู้ว่าเวลาทำอะไร ควรจะทำอะไรในเวลานั้น จะได้ไม่ผิดพลาดเคลื่อน เป็นต้น หรือบ้านเรือน ก็มองว่าเป็นสถานที่พักอาศัย หลับนอน และทำกิจกรรมอื่น ๆ ที่จำเป็นแก่การดำรงชีวิต เป็นต้น

การให้ความหมายต่างสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ก็เป็น การให้ความหมายของระบบคุณค่าแบบดั้งเดิมของเราและ การที่เราให้ความหมายต่อสิ่งเหล่านี้ดังที่เคยเป็น ก็ย่อม มีความเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์เรากับ ธรรมชาติ และความสัมพันธ์ระหว่างเรากับสัตว์และเพื่อน มนุษย์ด้วยกัน เช่น เมื่อเราเห็นว่าสัตว์เป็นพาหนะอย่าง หนึ่งของเรา เราก็ย่อมปฏิบัติต่อสัตว์เหล่านั้นในลักษณะที่ มีการพึ่งพาอาศัยกันมีความเมตตาอาหารต่อกัน ดังที่เราเคย ได้อ่านกันมาเรื่อง โคนันทวิศาล เป็นต้น

ถ้าเนียรกาลต่อมา เมื่อรากฐานภูมิปัญญาของเรา เปลี่ยนแปลงเพราะมีกระบวนการที่นำเอารากฐาน ภูมิปัญญาจากวัฒนธรรมอื่นเข้ามาแทน คนไทยก็เริ่มเปลี่ยน ความหมายของระบบคุณค่าแบบดั้งเดิมเหล่านี้จากการที่ มองว่าสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่มียอรรถประโยชน์โดยตรงกับการ ดำเนินชีวิตอย่างปกติของเรา ก็กลายมาองสิ่งเหล่านี้เป็น สิ่งส่งเสริมฐานะทางสังคม (Social Status) เป็นการให้ ความหมายของระบบคุณค่าที่แตกต่างกันอย่างมา จาก การ มองพาหนะ คือสิ่งที่จะนำเราจากจุดหนึ่งของสถานที่ไปยัง อีกจุดหนึ่งของสถานที่ที่กลายเป็นการมองว่าพาหนะใดมี “ราคา” หรือมี “ความสวยงาม” หรือมี “ความนิยมชม ชอบ” (popular) มากกว่ากัน เมื่อเป็นเช่นนี้ ผู้คนก็จะ คำนึงถึงพาหนะที่มีราคาแพง มีลักษณะหรูหรา เป็น ชนิดที่คนส่วนมากนิยมชมชอบ โดยคำนึงถึงอรรถ ประโยชน์ใช้สอยไม่มากนัก ทั้งนี้เพื่ออวดและแข่งขันกัน ว่าใครจะมีสถานะทางสังคมสูงกว่ากัน ในการซื้อนาฬิกา ก็เช่นกัน จะมิได้คำนึงถึงอรรถประโยชน์ในแง่ของการบ่ง บอกเวลามากนัก แต่จะคำนึงถึงความหรูหรา และราคา สูงมากกว่า เพื่อประชันกันว่านาฬิกาของใครหรูกว่ากัน และราคาสูงกว่ากัน

การซื้อเสื้อผ้าเพื่อห่อหุ้มร่างกายก็เช่นกัน จะมีการ เปลี่ยนแปลงจากความจำเป็นที่จะต้องสวมเสื้อผ้า กลายมา เป็นการแข่งขันและอวดกันในเรื่องความหรูหรา และใน

เรื่องราคา เป็นต้น

นอกจากนี้การที่คนเราให้ความหมายของระบบ คุณค่าจากชนิดที่มองว่าสิ่งของที่นำมาใช้สอยเป็นประโยชน์ โดยตรงต่อการดำเนินชีวิต มาเป็นการแข่งขันและอวด ประชันกันในด้านสถานะทางสังคมนั้น นอกจากจะทำให้ มีผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตของผู้คนจำนวนมาก เพราะ เกิดความเดือดร้อนทางเศรษฐกิจแล้ว สิ่งที่ถูกกระทบไป ด้วยในขณะเดียวกันก็คือ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับ ธรรมชาติ มนุษย์กับสรรพสิ่งที่อยู่รอบตัวเรา

การเปลี่ยนแปลงในด้านความหมายของระบบคุณค่าที่ เกิดขึ้นในยุค 4-5 ทศวรรษที่ผ่านมา มีผลให้ผู้คน ในสังคมไทยจำนวนมากประสบกับปัญหาในการดำเนิน ชีวิตอย่างมากมาย ดังที่เราเห็นกันอยู่ทั่วไป

ที่ยกมาเอ่ยถึงนี้เป็นเพียงตัวอย่างเล็กน้อยเท่านั้น ถ้าจะกล่าวให้ละเอียดก็คงเสียเวลามาก ประเด็น สำคัญที่ต้องการชี้ให้เห็นก็คือ การที่คนเราเปลี่ยนรากฐาน ทางภูมิปัญญาก็ทำให้ระบบคิดของเราเปลี่ยนไป เมื่อระบบ คิดของเราเปลี่ยนไป การกระทำหรือพฤติกรรมของเราที่ถูก กำหนดโดยวิถีคิดอย่างใหม่

แม้การเปลี่ยนแปลงระบบคิดอาจจะมิใช่ของเลวร้ายอะไร แต่การเปลี่ยนระบบคิดที่ตั้งอยู่บนรากฐาน ภูมิปัญญาที่มีโทษเป็นของตนเอง มิได้ตั้งอยู่บนบริบทของ ระบบวัฒนธรรมและระบบสังคมของเราเอง ระบบคิดนั้น อาจจะมีผลในทางทำลายมากกว่าในทางสร้างสรรค์ก็ได้ ฉะนั้นจึงควรที่จะต้องพิจารณาได้ตรงเรื่องนี้อย่าง จริงจัง

3. ภูมิปัญญาท้องถิ่นภาคใต้

ภาคใต้ก็เหมือนภาคอื่นๆ ในประเทศไทย คือย่อม มีภูมิปัญญาเดิม ๆ ของท้องถิ่นที่ได้ยึดถือปฏิบัติกันมาเป็น เวลาช้านาน ภูมิปัญญาเดิม ๆ หลายๆ อย่างก็ยังคงใช้กัน อยู่ในหมู่บ้าน แม้ว่าภูมิปัญญาอีกจำนวนไม่น้อยถูก

ละเอียดและสูญสลายไปตามกาลเวลาที่ผ่านไป ในตอนนี้จะพูดถึงภูมิปัญญาพื้นที่ภาคใต้ซึ่งมีผู้ทำการศึกษาไว้ (อ.เอี่ยมทองดี) และได้จัดแบ่งข้อมูลเกี่ยวกับภูมิปัญญาพื้นบ้านปักษ์ใต้ ออกเป็นหมวดหมู่ดังนี้

3.1 ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับที่อยู่อาศัย ได้แก่ องค์ความรู้ต่าง ๆ เกี่ยวกับการเลือกที่ตั้งบ้านเรือน การเลือกชนิดไม้สำหรับปลูกเรือน วิธีการปลูกเรือนการตัดไม้ การสร้างประตูบ้านและประตูเรือน การตั้งศาลพระภูมิ กาลเวลาและฤกษ์ยามในการปลูกเรือน การปลูกต้นไม้ในบ้าน และการสู่ขวัญเสา เป็นต้น

3.2 ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการทำมาหากิน เช่น ความรู้เกี่ยวกับความเป็นมาของข้าวและเทพเจ้าแห่งข้าว การคุ้มครองป้องกันข้าว การบำรุงรักษาข้าว การใช้ประโยชน์ข้าว การเตรียมดิน การประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ในไร่นา ข้อปฏิบัติต่าง ๆ ต่อข้าว การเลือกพันธุ์ข้าว เป็นต้น

3.3 ภูมิปัญญาเกี่ยวกับวิถีชีวิต เช่น การวิเคราะห์ การเจ็บไข้ได้ป่วย การวิเคราะห์วันเวลาและทิศทาง การสร้างความเป็นสง่าราศี การกล่อมลูก การค้าขายซื้อข้าวของวัวควาย เป็นต้น

เชื่อกันว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นภาคใต้อาจมีมากกว่าที่จัดหมวดหมู่ไว้ ซึ่งนักวิชาการและผู้ที่เกี่ยวข้องอาจจะต้องร่วมมือกันศึกษาค้นคว้า เก็บรักษา ช่วยพัฒนาและทำการถ่ายทอดกันต่อไป

ภูมิปัญญาพื้นบ้านเหล่านี้เป็นพื้นฐานสำคัญของการแสดงพฤติกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์ในท้องถิ่นนี้ โดยสะท้อนออกทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ตลอดจนเรื่องสิ่งแวดล้อมและจริยธรรม ถ้าหากภูมิปัญญาเหล่านี้ถูกทำลายหรือสูญหายไป พฤติกรรมของคนปักษ์ใต้ก็จะเปลี่ยนแปลงไปด้วย ดังที่เห็น ๆ กันอยู่ และที่น่าเศร้าก็คือการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่เกิดขึ้น ส่วนมากมักจะเปลี่ยนไปในทางร้ายมากกว่าทางดี เป็นไปลักษณะการ

ทำลายมากกว่าการสร้างสรรค์

4. ภูมิปัญญาท้องถิ่นในยุคโลกาภิวัตน์

ทุกวันนี้ทุกคนกำลังตระหนกตกตื่นกับกระแสการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในโลกซึ่งมีอัตราการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว รุนแรงและค่อนข้างจะซับซ้อน และบุคคลที่มีความหวังใจว่าประเทศไทยซึ่งได้รับผลกระทบจากกระแสการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้จะเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงอย่างไรจึงจะไม่ทำให้เกิดความเสียหายแต่กลับได้รับประโยชน์จากกระแสการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ นักเศรษฐศาสตร์ก็พูดกันถึงวิสัยทัศน์เรื่องแนวการพัฒนาเศรษฐกิจไทยในยุคของการเปลี่ยนแปลง ผู้ที่สนใจการเมืองก็พูดกันถึงการพัฒนาการเมืองให้สอดคล้องกับยุคโลกาภิวัตน์ นักการศึกษาหรือผู้ที่สนใจเรื่องการศึกษาที่พูดกันถึงวิสัยทัศน์การศึกษาที่สอดคล้องกับยุคโลกาภิวัตน์ เป็นต้น

แม้ว่าการคิดและการมองถึงสิ่งเหล่านี้เพื่อปรับปรุงหรือยกเครื่อง (re-engineering) ระบบของสิ่งเหล่านี้เพื่อให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนั้น มีความจำเป็นและมีความสำคัญ แต่เราสังเกตเห็นหรือไม่ว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมไทยเรานั้น ส่วนมากเกิดจากน้ำมือมนุษย์มากกว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากน้ำมือมนุษย์นี้มีประเด็นสำคัญที่พึงพิจารณา คือ มนุษย์นั้นจะกระทำสิ่งใดย่อมถูกกำหนดโดยวิธีคิดเสมอ และวิธีคิดหรือระบบคิดของมนุษย์นั้นเชื่อมโยงกับองค์ความรู้ ความเชื่อ และระบบคุณค่าที่มนุษย์นั้นยึดถืออย่างแนบแน่น

เมื่อมนุษย์มีความรู้ ความเชื่อและระบบคุณค่าอย่างหนึ่ง ก็จะมีระบบคิดหรือวิธีคิดอย่างหนึ่งซึ่งสอดคล้องกัน เมื่อมนุษย์มีองค์ความรู้ ความเชื่อและระบบคุณค่าที่ต่างออกไป ระบบคิดและวิธีคิดก็จะต่างออกไปด้วย

ถ้าในเมื่อยุคนี้มนุษย์ที่มีอำนาจสนใจในการก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านเศรษฐกิจการเมือง การ

ศึกษา วัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมในสังคม ส่วนมากจะเป็นผู้ที่ระบบคิดชนิดที่มีได้ตั้งอยู่บนรากฐานภูมิปัญญาแบบดั้งเดิมของเรา แต่เป็นผู้ที่มีระบบคิดชนิดที่ตั้งอยู่บนรากฐานภูมิปัญญาแบบตะวันตก แบบวิทยาศาสตร์สมัยใหม่

จึงไม่เป็นที่ประหลาดใจแต่อย่างใดที่การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนั้นได้ก่อให้เกิดการทำลายมากกว่าการสร้างสรรคสังคมและได้สร้างความทุกข์ยากให้กับผู้คนในสังคมจำนวนมาก และแม้แต่กับกลุ่มคนที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเองด้วย ขอให้พิจารณาเหตุเกิดปัญหาความแห้งแล้งก็ดี ปัญหาน้ำท่วมก็ดี ปัญหาจราจรก็ดี ปัญหาฆ่าแม่ลูกก็ดี ปัญหาน้ำเสียก็ดี พวกเราทุกคนไม่ว่าจะเป็นผู้ก่อสิ่งนี้โดยตรงหรือไม่ ต่างก็รับผลกระทบจากสิ่งเหล่านี้ด้วยกันทั้งสิ้น

และแนวโน้มที่จะเกิดขึ้นในอนาคตก็ค่อนข้างชัดเจนว่ารากฐานทางภูมิปัญญาและระบบคิดของคนไทยจะปรับเปลี่ยนจากรากฐานภูมิปัญญาแบบดั้งเดิม หันไปรับรากฐานภูมิปัญญาจากตะวันตกมากขึ้น ในขณะที่เดียวกันภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีมาช้านานในสังคมไทยก็จะถูกละเลยและปล่อยให้สูญหายไปที่สุดในที่สุด

คำถามสำคัญสำหรับพวกเราจึงมีว่า และเราจะทำอย่างไรกับสิ่งที่กำลังเกิดขึ้น เราจะต้องตั้งคำถามพื้นฐานกับตัวเองว่า เราพอใจกับการกระทำและผลลัพธ์ของการกระทำทั้งหลายที่วิถีคิดซึ่งไม่ได้ตั้งอยู่บนพื้นฐานภูมิปัญญาของเราหรือไม่ ถ้าตอบต่อคำถามนี้มีความสำคัญมาก เพราะถ้าเราพอใจกับการกระทำและผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการกระทำที่เป็นอยู่ เราก็ไม่ต้องทำอะไรมากและไม่จำเป็นต้องสนใจเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นก็ได้ แต่ถ้าเราไม่พอใจกับการกระทำและผลลัพธ์ของการกระทำและผลลัพธ์ของการกระทำที่มีได้ตั้งอยู่บนรากฐานภูมิปัญญาแบบดั้งเดิมของเรา เราก็จำเป็นต้องหันมาให้ความสนใจว่าแล้วเราจะทำอย่างไรกับเรื่องนี้ เราจะจัดให้มีระบบกลไกหรือ

โครงสร้างอะไรบางอย่างที่จะช่วยให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นได้รับการนำมาใช้ ได้รับการปรับปรุงให้เหมาะสมกับยุคสมัยได้รับการถ่ายทอดปลูกฝังให้แก่คนรุ่นหลังต่อไป

ประเด็นเหล่านี้เป็นประเด็นสำคัญ และหวังว่าการประชุมครั้งนี้คงจะให้ความสำคัญกับประเด็นเหล่านี้ อย่างจริงจัง และจะต้องช่วยกันคิดพิจารณาว่าหากเราประสงค์จะให้ภูมิปัญญาของเราเป็นฐานของระบบคิดในการแก้ปัญหาและพัฒนาบ้านเมืองของเรา เราก็จะต้องค้นหาวิธีที่แยกภายในอันที่จะทำให้เห็นส่วนใหญ่เห็นความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นเสียก่อนเป็นเบื้องต้น หลังจากนั้นจะต้องกำหนดทางเชื่อมโยงและผลักดันให้การศึกษาและการพัฒนา ตลอดจนการถ่ายทอดภูมิปัญญาเหล่านี้ให้เป็นนโยบายระดับพื้นที่ ระดับจังหวัด ระดับภูมิภาค และระดับชาติให้ได้ สำหรับประชาชนในฐานะปัจเจกบุคคลไม่สามารถจะทำอะไรได้มากนัก เพราะวัฒนธรรมการรวมกลุ่มในระดับราบ (Horizontal) ของคนไทยก็ยังไม่เข้มแข็ง เพราะฉะนั้นพวกที่มีความรู้ความคิดและมีความตระหนักรู้ถึงความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นจะต้องช่วยกัน ร่วมมือกัน ผลักดันเรื่องนี้อย่างจริงจังจึงจะเกิดผล ในขณะที่เดียวกันก็ใคร่ขออนุญาตตั้งข้อสังเกตไว้ด้วยว่า ในการดำเนินงานเพื่อฟื้นฟูและปรับปรุงภูมิปัญญาพื้นบ้านเพื่อให้เหมาะสมกับยุคสมัยนั้น จะต้องกระทำอย่างแยกย่อย อย่างมีความเคารพกับวิถีชีวิตพื้นบ้าน (Indigenous Methodologies) ด้วย เพราะหากไม่พวกเราเองซึ่งจะโดยรู้ตัวหรือไม่ก็ตามจะนำเอาวิถีวิทยาและวิถีคิดแบบที่เราเรียนรู้มา หรือเรียนรู้มาจากตะวันตกเข้ามาครอบงำวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมจนทำให้ความตั้งใจของเราไม่เกิดมรรคผลอะไรมากนักคำว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นคงมิได้มีเฉพาะวิถีคิดและวิธีการหรือเทคนิคในการกระทำเท่านั้น หากยังหมายถึงวิถีชีวิตทั้งมวลที่สมาชิกของชุมชนดำเนินอยู่ด้วย ในฐานะที่เป็นคนนอกชุมชน แม้จะมีความปรารถนาดีต่อการฟื้นฟูและปรับปรุงภูมิปัญญา

พื้นบ้าน เราคงจะต้องพิจารณาถึงสิ่งเหล่านี้อย่างมีนสึ-
การ โครที่เคยได้ยินหรือได้อ่านเกี่ยวกับการทำงานของ
ขบวนการชิปโก้ (ซึ่งเป็นภาษาฮินดี แปลว่า โอบกอด)
ในเขตเทือกเขาหิมาลัย ประเทศอินเดีย ย่อมจะประจักษ์
ชัดในประเด็นที่ว่านี้ นั่นคือ วิธีการที่ชาวบ้านได้นำมาใช้
เพื่อป้องกันการค้าไม้ทำลายป่า ก็ได้เลือกเอาวิธีการแบบ
ดั้งเดิม ซึ่งเป็นภูมิปัญญาเก่าแก่ของอินเดีย ที่ชาวบ้านเคย
นำมาใช้เพื่อขัดขวางมิให้ผู้เข้ามาโค่นทำลายต้นไม้ เมื่อ
วิธีการดั้งเดิมถูกนำมาใช้อย่างประสานสอดคล้องกับวิถีคิด
ขบวนการชิปโก้จึงประสบความสำเร็จอย่างมหัศจรรย์ใน
การปกป้องทำลายป่าในแถบเทือกเขาหิมาลัย

ในขณะที่เท่าที่ทราบ ความคิดเรื่องภูมิปัญญา
ท้องถิ่นได้ยอมรับเข้าไปไว้ในแผนการศึกษาชาติใน
หลักสูตรของกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ แต่นั่น
เป็นเพียงขั้นเริ่มต้น มันเป็นเพียงตัวหนังสือ เราจะต้องค้น
ตัวหนังสือเหล่านี้ให้ส่งผู้การปฏิบัติจริง แต่การที่จะทำอย่าง
นั้นได้ การศึกษา รวบรวม วิเคราะห์ ปรับปรุงภูมิปัญญา
ท้องถิ่นจะต้องดำเนินการก่อนโดยพลัน หลังจากนั้นจะ
ต้องจัดกระบวนการให้ผู้ที่มีหน้าที่ในการถ่ายทอดได้มี

การเรียนรู้อย่างเข้าใจและมีความมุ่งมั่นที่จะถ่ายทอดสิ่งเหล่านี้
อย่างมีฉันทะ มิใช่กระทำไปอย่างขาดความรู้ความเข้าใจ
และทำไปอย่างแค้น ๆ เพราะเป็นหน้าที่บังคับ

แล้วเราจะฝากความหวังเหล่านี้ไว้กับใครเล่า การ
จะฝากความหวังไว้กับคนราชการอย่างเดียวคงจะประสบ
ความสำเร็จยาก แต่ก็มีได้หมายความว่าหน่วยงาน
ราชการที่เกี่ยวข้องจะไม่ทำอะไรเลย ประเด็นนี้อยู่ที่เราจะ
ต้องสนับสนุนองค์กรอื่นให้เข้ามามีส่วนร่วมด้วย เช่น
สถาบันสงฆ์ องค์กรชาวบ้าน องค์กรพัฒนาเอกชนจะต้อง
เข้ามาร่วมมือกัน สถาบันของราชการนั้นมีมากกว่า
องค์กรอื่นตรงที่มีทรัพยากรจำนวนมาก เพราะฉะนั้น
องค์กรของรัฐ (เช่น มหาวิทยาลัยหรือกระทรวงศึกษา-
ธิการ) ควรจะได้นำเอาทรัพยากรที่มีอยู่จำนวนมากมา
เสริมหนุนกิจกรรมเหล่านี้ แต่ไม่จำเป็นต้องลงมือทำ
เอง ควรสนับสนุนให้ผู้ที่อยู่ในพื้นที่ซึ่งมีความรู้ความเข้าใจ
ในเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น ๆ เข้ามาช่วยกันดำเนิน
อย่างเป็นอิสระจากระบบราชการ ถ้าทำได้ดังนี้ความหวัง
ที่จะได้เห็นระบบคิดแบบองค์กรร่วมซึ่งตั้งอยู่บนรากฐาน
ภูมิปัญญาแบบเดิม ๆ ของเรา ก็พอจะมีทางเป็นไปได้

